

Danuta-Hadasa

Danuta-Hadasa né pati nepamena, kiek metų praėjo nuo tada, kai ji, klajūnė, pakelės smuklėje ketinusi atsisveikinti su šiuo pasauliu, užklydo į tą užkampį, kur, be Efraimo Dudako, jos pirmagimio senelio ir jos pirmojo vyro Ezros tėvo, nebuvo ne tik artimos sielos – net jokio pažįstamo. Matyt, pats Aukščiausiasis paprotino ją negrįžti su pavainikiu ieškoti prieglobsčio į Gudiją, į gimtąjį palivarką prie Smurgainių pas kilmingąją ir dorybingąją tetulę Stefaniją Skuibyševską, o keliauti į Lietuvą, į gūdžią Žemaitiją, iš kur buvo kilęs jos šėtoniškasis gundytojas Ezra. Apie Dudakų giminę Danuta žinojo tik tai, kad Ezros vyriausiasis brolis Šachna, – vėliau jis tapo jos antruoju vyru, – kažkada tarnavo Vilniaus žandarmerijoje – vertė iš žydų į rusų kalbą suimtų žydų parodymus, o šeimos galva Efraimas buvo akmentašys ir duobkasy tarp miškų glūdinčiame Miškinių miestelyje, kur kitados, tolimoj ir siautulingoj jaunystėj, ji tris dienas ir tris naktis alpėjo nuo linksmo ir nepasotinamo išdaigininko Ezros alpulingų glamonių – provincijos mergaitės širdį jis apstulbino savo talentu ir temperamentu ir nusiviliojo į nuodėmingų džiaugsmų sklidiną Vilnių. Dar mažiau Danuta žinojo apie Ezros tautiečius – žydus. Tetulė Stefanija, tikra lenkų patriotė ir griežta moralės sergėtoja, tvirtino, jog žydai – tie piktadariai ir sukčiai, garbinantys tik aukso veršį, – be gailėsčio nukryžiuo „mūsų vargšą Išgelbėtoją Jėzusą“ –

Jėzų Kristų, prikale jį „surūdijusiomis užnuodytomis vėnimis“ prie kryžiaus. Palaidūnas Ezra šaipėsi iš tų kalbų apie „surūdijusias užnuodytas vėnis“, vadino tetulę „neregėta kvaiša ir apsamanojusia senmerge“, dievažijosi, kad nėra pasauly galestingesnės tautos nei žydai, – atseit, kitaip nei visi padarai, žydai gavę iš Viešpaties Dievo papildomai ašarų tam, kad apverktų ne tik savo, bet ir kitų vargus ir negandas; ne veltui Aukščiausiasis prisakęs žydams mylėti artimus ir tolimus kaip save pačius, nors dažnai tie artimi ir tolimi nei Jam, nei Jo mylimiems vaikams neįautė jokios meilės.

Jeigu ras Ezros tėvą gyvą, Danuta buvo nutarusi pulti jam į kojas, išpažinti visas nuodėmes ir paprašyti atleidimo ir prieglaudos nors visiškai sulaukėjusiam nuo ilgų klajonių ir niekuo dėtam Juzikui. Vis dėlto savas kraujas – pirmagimis vaikaitis. Be pagalbos ji mažėlio neužaugins, o atiduoti į našlaičių namus – tas pats, kaip pasmerkti pražūčiai.

Viešpatie, kada tai buvo? Dar caro Nikolajaus Antrojo laikais, kai nei Lietuvoje, nei Lenkijoje, nei Gudijoje nebuvo jokios kitos valdžios, tik rusų, ir ji, Danuta Skuibyševska, nė gražiausiame sapne nesapnavo, kad nugyvens tokį ilgų ilgiausių gyvenimą, kad prašų dvi revoliucijos, nudundės du karai, su japonais ir po beveik dvidešimties metų – su vokiečiais, triskart pasikeis valdžia, ir kad gyvenimo saulėlydy išsipildys jos pranašystė ir jos jauniausias sūnus Aronas, paprastas siuvėjas, Gedaljės Bankvečerio padėjėjas, taps dideliu viršininku ir su nauju karininko munduru ir raudonžvaigžde kepure su snapeliu išvyks iš Miškinių ne bet kur, o į Maskvą, kur iš visų jos giminių yra buvęs tik Danutos tėvas – poručikas Juzefas Skuibyševskis, tarnavęs prieš revoliuciją rūmų gvardijoje.

Ačiū Efraimui – tais tolimais, nelaimingais laikais, kai Danuta visiškai netikėtai atsidūrė kukliose žydų kapinaitėse, šešuras ne-

išvadino jos priklydusia palaidūne, nepradėjo priekaištauti, kad ištisas dienas ji siautėjo su Ezra ant pagalvių, kurias velionė Lėja kiekvieną rudenį prikimšdavo naujų žąsų plunksnų, pasigailėjo nuodėmingosios, neišvarė kur akys veda kartu su mažuoju, sproginusiu į senelį savo ašarotas užspeisto žvėriuko akeles.

Danuta niekada neužmirš, kaip sustingusi ir nuolanki stovėjo kapinių kieme ir užsikirsdama kreipėsi gal į savo pirmagimį, suvyniotą į skarmalus, o gal į niūrų Efraimą:

– Na, ko tu, mažiau, susiraukei? Nusišypsok! Tai juk tavo senelis Efraimas.

Berniukas klausėsi ir nepatenkintas raukė kaktą.

– Argi jis ne panašus į Ezrą? – neišpešusi šypsenos iš sūnaus, Danuta persimetė prie paniurusio šešuro. – Kaip iš akies trauktas! Ir toks pat padūkėlis kaip Ezra. Ir į jus panašus! Dievaž! Juk panašus? Įsižiūrėkit. Kaip du vandens lašai.

– Lyg ir panašus... – trumpai tarstelėjo Efraimas, atidžiai pasižiūrėjęs į vaiką.

Apstulbusi dėl netikėto ir didžiadvasiško šešuro, kurio povyza nežadėjo nieko gera, pritarimo, Danuta pravirko.

– Neverk, – guodė ją Efraimas. – Kapinėse gyvųjų neaprauda. – Ir patylėjęs paklausė atvykėlės, rūpestingai šluostančios skarute ašaras: – O kuo jūs vardu?

– Argi Ezra tada mūsų nesupažindino?

Efraimas papurtė žilės nubalintą galvą.

– Aš Danuta, o jis – Juzefas. Juzikas. Taip vadino mano amžiną atilsį tėvą – poručiką Juzefą Skuibyševskį.

– Juzikas? – Efraimas ilgai žiautarojo sausomis kaip sudžiūvusi duonos kriaukšlė lūpomis neįprastą vardą. – Gražus vardas. Visi pasauly vardai gražūs. Ir žmonių, ir žvėrių. Bet jeigu leisite, aš vadinsiu jus savaip, tave – Hadasa, kaip mano motiną, o jį – Jokūbu, kaip mano tėvą.

– Gerai, – šluostydamosi šiltas dėkingumo ašaras sutiko Danuta-Hadasa.

Ji buvo pasirengusi sutikti su viskuo, kad tik jis nepavytų jų, leistų pasilikti, kaip šiai ožkai, šioms varnoms ir šiems mirusiesiems. Jokūbas, tai Jokūbas. Hadasa, tai Hadasa, kad tik būtų stogas, kad tik garuotų žirniene ant stalo ir kad būtų trobos kampe koks gultas už užuolaidos. Ir kad tik šešuras neapsigalvotų... O jeigu žydai pakels triukšmą – štai, destis, ligi ko priėjom – kapinėse gojė šeiminkauja, gėda Efraimui, susirado, gvėra, senatvėj paną, tegu tuoj pat jos atsisako, tegu ji nešdinasi, iš kur atėjusi.

– Jokūbas, – sumurmėjo Efraimas ir sprigtelėjo skarmaluose gulinčiam berniukui į nosį. Bet šis nė nesujudėjo – tik įsistebeilijo į senelį ir ėmė įtartinai šnarpščioti.

– Kol kas nepripažįsta, – tarė Efraimas. – Nieko. Paskui pripažins. Visi prie jūsų pripras – ir gyvieji, ir mirusieji, akmenys ir medžiai, ir paukščiai medžiuose, ir pelės žolėje...

Efraimas iškūreno krosnį, pašildė vandens, įpylė į dubenį, kuriame paprastai mazgojo mirusiuosius, išmaudė pavainikį vaikaitį ir aptikęs, kad mažulėlis turi neatleistiną tikram žydui defektą, pašaukė apylinkėje žinomą mėjelį Zalmaną, ir šis, pritariant širdį draskančiam varnų kranksėjimui ir gailiam ožkos mekenimui, atliko amžinąją apeigą ir priskyrė mažį Izraelio šventyklai.

Ir išties greitai viskas stojo taip, kaip sakė Efraimas: prie atvykėlių visi priprato – ir gyvieji, ir mirusieji, pelės ir varnos, medžiai ir akmenys... Visi. Tiesa, pats senasis iki mirties vengė vadinti marčią naujuoju ar senuoju vardu, o prireikus kreipdavosi per vaikaitį, bet Danuta nepyko. Ji ir pati iki pat Efraimo mirties nevadino vardu – tik jūs ir jūs...

Apsiprato ir Danuta-Hadasa Miškiniuose.

Čia, tarp kapų, nedrumsčiamoj pirmapradėj tyloj, kuri atrodė ką tik sukurta Viešpaties Dievo po šešių dienų darbų, ore lyg pakrikę

paukščių pulkai plasnojo lengvasparniai prisiminimai, apgaubdami Danutos sielą aitriu ir nenumaldomu liūdesiu. Nebuvo dienos, kad ji neprisimintų praeities, kurioje susipynė viskas – ir netilstančios nuoskaudos, ir nusivylimai pramaišiu su retomis ir blankiomis prošvaistėmis.

Visa, kas kapinėse alsavo ir judėjo, Danutai-Hadasai egzistavo ne dabarty, o veikiau tolimoj praeity. Net sūnūs Aronas ir pirmagimis Jokūbas, išaugę tarp antkapių; nenumiršančios varnos ant amžinų pušų ir nublukę žydiški rašmenys ant apsamanojusių akmenų, dangaus sodininko daigintos gėlės ir darbščiosios bitės, renkančios iš jų medaus duoklę; paukščiai, giedantys visiems, išėjusiems anapilin, ir tyra kaip iš dangaus nusileidęs sniegas ciba, skabanti tarp paminklų žolę, – viskas iškilo iš praeities, buvo sukurta Dievo andai kada – gal prieš šimtą, o gal prieš penkis šimtus metų, ir neturėjo nieko bendra su tuo, kas dėjosi dabar nerimstančiame, plėšomame į dalis pasaulyje ir miestelyje – su vokiečių pavergta Lenkija, su Lietuvos prezidento pabėgimu į užsienį, su Raudonosios armijos, kurios tankai lyg milžiniški vėžliai sustingo žemumose prie Miškinių ir Juodgirių, atėjimu.

Ar ne todėl Danuta-Hadasa nebijojo mirties, nes kur kitur, jei ne kapinėse, lengva ir ramu numirti, – tiesiog tam tikru Kūrėjo nustatytu laiku tu iš vieno pasaulio švelniai ir nepastebimai pereini į kitą.

– Kai tiek metų gyveni kaimynystėj su benose, ne tik nustoji jos bijoti, bet ir spėji susigiminiuoti su ja, – ramiai ir atlaidžiai sakydavo Danuta-Hadasa tiems, kas stebėjosi jos ilga ir ištikima tarnyste mirusiesiems.

Ji kalbėjo be išdidumo ir pranašumo. Atrodė, kad ji ir Amžinoji pjovėja sudarė tarpusavio sutartį ar slaptą susitarimą, kuriuo abi pusės įsipareigojo padėti viena kitai. Kaskart, kai Danuta ketindavo atsisveikinti su šiuo pasauliu (o žudytis ji bandė ne kartą), paskutinę akimirką, užuot padėjusi, mirtis ištraukdavo ją iš kilpos

ir pristatydamo prie juodo darbo – laidoti ir prižiūrėti mirusiųs, tarp kurių buvo jos trenktas antrasis vyras Šachna, tvirtas kaip paminklinis akmuo šešuras ir vaikaitis Efraimas, pavadintas senelio akmentašio garbei. Tik pirmasis vyras – Ezra, su kuriuo ji klajojo po Šiaurės vakarų kraštą linksmindama nepadoriomis dainuškėmis varguolius, tik jis atgulė toli nuo tėvynės.

Mirusiesiems ir savo šešurui Efraimui Danuta-Hadasa buvo dėkinga už gyvenimą, tegu gojišką ir apniukusį, bet ne alkaną ir benamį. Kartais Danuta-Hadasa su kartėliu pagalvodavo, kad, be mirusiųjų, niekam ji, niekadės nelaikiusi rankoje nei kastuvo, nei siuvimo adatos, nei šluotos, tik mokėjusi mylėti, nebuvo reikalinga.

Jeigu ko ji ir bijojo, tai vienvėdė, kuri grėsmingai artėjo, kaustė valią, ir Danutai atrodė, kad nėra kur dingti – tik lįsti į duobę. Užuoat likus su mirusiais ir prisiminimų kankinamai, verčiau pačiai tapti mirusiąja. Kas per gyvenimas vienai, ir dar kapinėse? Visi, išskyrus mirusiuosius, paliko ją. Jaunėlis Aronas seniai metė siuvėjo amatą ir, nutaręs pataisyti pasaulį, pasirinko kalėjimo gultą, o ne žirkles ir lygintuvą, kitas – tylenis ir slunkius Jokūbas – staiga ligi ausų įsimylėjo ir, aplenkdamas kapines, gūrindavo į Juodgirus, kur valstietiškų gudrybių mokėsi jo mylimoji Eliševa Bankvečer, kad po metų kitų išvyktų iš priplėkusio miestelio ir pritaikytų iš lietuvių perimtą mokėjimą sėti ir pjauti, melžti ir ravėti, plakti dalgį ir balnoti arklį visiškai kitame pasaulio kampe – Šventojoje Žemėje. Juo toliau, juo labiau Danutą-Hadasą slėgė suvokimas, kad nors ir kiek ji stengtųsi, jos sūnūs niekada negyvens taip, kaip anksčiau. Dėl jos jie nekeis savo planų, o ir ji daugiau jų neprašys ir neįkalbinės. Jų vienas kelias, jos – kitas. Į jokią Palestiną su Jokūbu ir Eliševa Danuta-Hadasa nevažiuos – kam jai Šventoji Žemė? Ir kiek Aronas ją viliojtu į Maskvą, ji ir ten nevažiuos – kam jai Kremlius, kam jai sūnaus stabukas

Stalinas? Jos vieta ne Maskvoje, o čia, senose kapinaitėse, kurios, gerai pagalvojus, ir yra visiems prieinama ir pati švenčiausia šventoji žemė. Čia Aukščiausiojo paskirtu laiku susirinks visi. Dangiškasis tėvas niekam nuolaidų nedarys ir nė valandėlės nepridės nei tam, kuris kuria teisingumą, nei tam, kuris seniai nugrimzdęs į neteisybės liūną.

Danuta-Hadasa nė negalvojo, jog kada nors liks žydų kapinėse viena. Vargu ar miestelis neprieštaraus, kad jame šeiminkautų krikščionė. Gyventi tarp paminklų, valyti antkapius, laiku melžti ožką, tampyti iš šulinio vandenį, kad Jokūbas galėtų numazgoti mirusiuosius, kasti per karštį ir šaltį naujas duobes – prašom, niekas nė žodžio nepasakys. Dar net tylomis pagirs. Juk nei kaupuvas, nei kastuvas, nei dalgis, nei grėblys, nei kibiras, nei naščiai, nei paukštelis, kuris tupi ant šakos ir visus linksmina savo giesmelėmis, nepriklauso jokiai bažnyčiai. Danuta-Hadasa ir yra tas klajūnas paukštelis, linksminantis mirusiuosius.

Šviesaus atminimo gailestingasis šešuras gynė ją nuo visų priekaištų ir neteisingų kaltinimų šventvagyste, stengėsi įtikinti tų, kurie ilsisi po šiomis senomis pušimis, giminaičius jos dorais keitinimais: atseit atvykėlė savo buvimu kapinėse nieko bloga nedaranti, iš jos tik nauda. O pagal rangą viską tvarko Jokūbas, kuris, būdamas žydas, turi tam visišką teisę, rabi Gilelis jo ištikimybę net pavyzdžiu laikė. Kas, kad jį gojė pagimdė?

– Ar sliekai ir varnos priklauso žydų giminei? Ar ožka – žydė? – būdavo, kreipiasi Efraimas į dangų ir Viešpaties vardu pats sau atsako: – Ne. O jų kartų kartos gyvena žydų kapinėse. Tegu ir ši ateivė su mano vaikaičiu jose gyvena. Paaugs bernaitis, bus man užvadėlis.

Rabi Gilelis, išventintas Varšuvoje ir nesigailėjęs, kad pakliuvo į tolimus, bet pamaldumu ir šventumu garsėjančius Miškinius, ne kartą siūlė Danutai-Hadasai atsižadėti krikščionių ir pereiti

į Mozės tikėjimą, bet ši atkakliai lyg kankinė priešinosi – kuo vys-
tykluose tapo, tuo karste sudulės.

– Tikėjimas – ne drabužis. Geriau nešioti savo skarmalus nei
svetimas puošmenas, – atsikalbinėjo ji ir, norėdama įsiteikti vi-
siems, kas jos nemėgo, paskelbė miesteliui: – Bet neprieštarauju,
kad Jokūbas priimtų žydų tikėjimą.

Rabi Gilelis ir Jokūbo patėvis Šachna išmokė berniuką kalbėti ir
rašyti senąją žydų kalba, giedoti psalmes ir kalbėti kasdienes mal-
das ir maldas už mirusiųosius, nešioti filakterijus, pasninkauti.
Gražino rabi Gilelis į judėjų glėbį ir maištininką Aroną, nors tas
ir nebuvo toks uolus mokinys kaip vyresnėlis brolis – nesilaikė
papročių, nepripažino jokių draudimų, valgė kiaulieną, smarkiai
barė besimeldžiančiuosius, kovojo už tai, kad visi viršinininkai pa-
sauly būtų tokie sąžiningi ir dori kaip jo mokytojas pagrindinin-
kas Meilachas Blochas, kuriam neva pats didysis vadas Stalinas,
tuomet dar Koba, Sibiro katorgoje padovanojo pypkę iš kėnio su
užrašu.

– Sakykite, ką Jis, Gailestingiausias Visagalis, prieš tūkstančius
metų sukūrė? – samprotavo neramusis Aronas ir, norėdamas pa-
tvirtinti savo žodžių teisingumą, nevengė šauktis Dievo pagal-
bos: – Ar mus, žydus?.. Lietuvius?.. Prancūzus?.. Gal kinus?..
Nekvaršinkite man galvos!.. Jis sukūrė žmogų! Žmogų! Be jokio
antspaudo ar užrašo! Kas iš jūsų parodys man liudijimą, kur būtų
parašyta, kad Adomą, kaip tikrą žydą, apipjaustė? Kas man įrodys,
kad jo pavardė buvo ne Murauskas, o Rabinovičius, ne koks nors
Ivanovas, o Gonikmacheris? Kas?

Nei norinčių pateikti Aronui kokių nors liudijimų ir doku-
mentų, nei atkakliai tvirtinančių, kad Adomas buvo žydas, Miš-
kiniuose neatsirado. Pamėgink ką nors įrodyti, jei turi ne doku-
mentą su herbiniu antspaudu ir paties Aukščiausiojo parašu, o ylą,
lituoklį, skustuvą ar vadeles. Net ir mėjelis Zalmanas, kuris buvo

laikomas tikru savo subtilaus amato, artimo Dievui, meistrui, nesiryžo atsakyti, tik gūžtelėjo siaurais pečiais ir, patikinęs Aroną, kad jis, Zalmanas Gričėris, tikrai nedalyvavo Adomo apipjaustyme, pasakė, kad veikiausiai Aukščiausiasis sukūręs Adomą iškart be to galiuko.

Danuta-Hadasa į kalbas dėl tokių dalykų kaip galiukas nesikišo, bet atkakliai ginčijosi su Aronu įrodinėdama, kad Viešpats Dievas dar nesukūręs žmogaus pagal savo atvaizdą ir kad tokį žmogų, kaip kužda jai moteriškas protas, jau vargu ar sukursiąs. Ar gali vadinti žmogumi tą, kuris žudo ar nekenčia artimųjų, kuris vidury dienos atima iš šeimininko baldų fabriką, o jį patį išvaro iš namų ir be kaltės išstremia į Sibirą?

– Tu ką turi galvoj, motin?

– Ogi, sakysim, tave, – ramiai atsakė Danuta-Hadasa. – Ir tavo šutvę... Argi jūs žmonės? Kas jums senasis Baruchas Bruchisas – gyvulys ar žmogus? Kodėl jūs atėmėte iš jo fabriką, išvarėte iš namų ir neleidote atsisveikinti su mirusiu sūnum Caliku?

– Bruchisas pats nenorėjo. Aš buvau išrūpinęs jam leidimą, bet su sąlyga, kad bus sargyba.

– Koks tėvas norės atsisveikinti su mirusiu sūnum, kai šalia sargyba? Iš kairės – vienas kareivis su šautuvu, iš dešinės – kitas. Velionis Calikas, ko gera, dar pamanyš, kad tėvas ką užmušė ar apiplėšė. Ką tu, brangusis, pasakytum, jeigu prie tavęs stovėtų tuzinas ginkluotų žaliūkų, kai atsisveikintum su mūsų berniuku... mieluojau Efraimu?

Vis didėjančios nemigos kankinama Danuta-Hadasa kasnakt išžvejodavo iš tamsos savo geradarius ir nedraugus, rėksmingąją tetulę Stefaniją ir geraširdį šešurą Efraimą, savo sūnus Aroną ir Jokūbą, kūmus Pniną ir Gedalję Bankvečerius, visus kapinių lanekytojus – nuo raudotojų, kurios ateidavo apverkti ne tik kitų, bet ir savęs, iki krautuvininkų, parduodavusių kapinių prižiūrėtojai

viską su nuolaida už tai, kad ji be atlygio prižiūri jų artimųjų kapus. Kartais į jos užsispyrusios atminties mezgamus tinklus įkliūdavo tėvas blizgančiu rūmų gvardijos karininko munduru ir dorybingoji tetulė Stefanija Skuibyševska, kas vakarą prieš miegą dėstanti lemtingąjį pasjansą. Danuta-Hadasa su jais pykdavosi ir taikydavosi, atleisdavo ir kaltindavo, išpažindavo kaltes ir prisipažindavo dėl to, dėl ko niekam – net sau – niekadose gyvenime nėra drįsusi prisipažinti – šioms šmėkloms, tarsi nuaustoms iš kabančių virš galvos plonyčių voratinklio gijų, galėjai nedvejojamas patikėti visas paslaptis, viską, kas slėgė ir draskė sielą. Ji kreipdavosi į jas vardais, glaustydavosi prie jų ilgomis rudens ir žiemos naktimis, stengdamasi kuo ilgiau jas išlaikyti, bet vos rytuose imdavo brėkšti rausvas dangaus lopinėlis, jos lyg susitarusios išsisklaidydavo ir ištuštėjusioje troboje, dvelkiančioje drėgme ir pelėsiais, stodavo tokia tylą, kad galėjai išgirsti, kaip voras mezga palubėj savo tinklus ir kaip gailiai lyg pelytė cypsena krūtinėj išvargusi širdis. Tokiomis ilgomis, nevilties atšaldytomis naktimis Danuta-Hadasa ir pati tarsi pavirsdavo begarsiu ir bekūniu vaiduokliu, kuris paryčiais, grįžus Jokūbui iš Eliševos Juodgirių, vėl įgydavo ir kūną, ir kraują.

– Ar tai tu, Jokūbai? – kaip mokinukė klausdavo ji, nors savo šuniška uosle jautė jo kvapą dar prieš pradėdant girgždėti veriamoms kinivarpų pagrauztoms durims.

– Aš... Ko nemiegi? Senelis sakydavo, kad duobkasiai ir mirusieji miega giliausiai. Žadink juos nežadinęs, vis tiek neprikelsi, kol patys neatsibus.

– Maža ką senis kalbėjo. Pamenu, prieš mirtį jis pasišaukė mane ir tyliai pasakė: „Nesinori mirti, bet jau laikas... užtrukau...“ Kaip manai, sūneli, gal ir aš užtrukau?

– Neužtrukai. Gulkis.

– Niekada gyvenime nemiegojau dieną. Ar valgysi?

– Ačiū, Eliševa pavalgydino.

Danuta-Hadasa tik tiek ir girdėdavo iš jo, kai šis paryčiais grįždavo iš Juodgirių: sotas, Eliševa pavalgydino. Kitas, kad ir nuovokusis pleyps ir suktmelagis Aronas, juo dėtas pritaukštų devynias galybes, įsitaisęs prie stalo sukirstų gabalą mėsos ar išgertų puodelį šviežio ožkos pieno su ruginės duonos rieke, kad tik neskaudintų motinos, o Jokūbas nemokėjo meluoti ir gudrauti. Jo tiesumas ir atvirumas žeidė ne tik motiną, bet ir brolių Aroną, kurį Jokūbas nesigėdydamas smerkė dėl to, kad šis iškeitė pelningąją vikruolę adatėlę į plėšikišką pistoletą.

Danutą-Hadasą slėgė jos bejėgiškumas, nes ji vis aiškiau suprato, kad Jokūbo niekaip nepavyks nulaikyti kapinėse ir kad jis paliks ją kaip Aronas, kuris staiga nutarė visame margame pasaulyje, kaip sakydavo Meilachas Blochas, skleisti visuotinį teisingumą.

– Rastum tu, Aronai, kokį pelningesnę užsiėmimą. Skleisk neskleidęs teisingumo, o jis vis tiek kur nors virs žiauriu ir nepataisomu neteisingumu.

Danuta-Hadasa neabejojo, kad jūdviejų kovą dėl Jokūbo laimės Eliševa. Viena, ką ji pajėgė dar padaryti, – tai ne užkirsti kelią pergalei, o tik atitolinti ją.

Iš pradžių ji dar vylėsi, kad kūmas Gedalję Bankvečeris nė už ką neleis savo antrosios dukters už Jokūbo – gana jam vieno žento ubago Arono, dėl kažkokio blizgančio pakabučio ant munduro palikusio nepaguodžiamą Reizelę ir prieš porą metų išdulkėjusio į Maskvą. Gal Jokūbas apsigalvos, nustos draskytis tarp kapinių ir Juodgirių, supras, kad Eliševa ne jam skirta – jo panelė vargu ar atsižadės Palestinos ir liks Lietuvoje, kad ištekėtų už netašyto duobkasio.

Su Jokūbo blaškymusi Danuta-Hadasa taikstėsi, kol tas išeidavo pas Eliševą vos prasidėjus šeštadieniui ir grįždavo sekmadieniui auštant – laimei, šiuo trumpu metu pagal žydų papročius nebuvo

galima nieko laidoti. Bet kai Jokūbo kelionės į Juodgirius padažnėjo, vilties žarijėlė užgeso, ir Danuta-Hadasa nutarė rimtai su sūnum pasikalbėti.

Gal ji be reikalo baiminasi, gal viskas ne tiek toli pažengė, gal Jokūbas tiesiog draugiškai padeda Bankvečerio dukteriai tvarkytis ūkyje, kurį jos globai paliko sodybos šeimininkas Česlovas Lomsargis, kuris pabėgo išsigandęs, kad jį, kaip ir fabriko savininką Baruchą Bruchisą, gali išvežti į Sibirą, – iš žydės, artimos Arono Dudako, dabartinio Miškinių naujosios policijos viršininko, giminitės, nieko neatims, dabar pati geriausia apsauga yra žydė, o štai kai ateis vokiečiai (o toliaregis Lomsargis tikėjo, kad jie greit ateis, duos Dievas, labai greit), tada jis viską susigrąžins.

Šitam pokalbiui Danuta-Hadasa ilgai ruošėsi, apgalvojo kiekvieną smulkmenėlę, kad savo mikčiojimu ar tuščiu plepėjimu priešišškai nenuitektų sūnaus, kurio tylėjimas tapo Miškinuose priežodžiu – „tyli kaip duobkasys Jokūbas“. Motina vis atidėliojo pokalbį, lūkuriavo, stengėsi išrinkti tinkamą sau ir Jokūbui laiką, kartais visiškai nusiramindavo, jausdamasi bejėgė (ar ji, nuodėmingoji, turi teisę priekaištauti Jokūbui, kuris per gyvenimą nieko daugiau nematė, tik kapinių varnas ir antkapius? Ar jį, pabėgusi su Ezra iš Smurgainių į provincialų Vilnių, nežino, kad niekas, net mirtis, nenugalės meilės?), bet negalėjo nuryti kartėlio, kuris kasdien vis augo ir didėjo. Kaip nepyksi, jeigu Jokūbas vis dažniau ir dažniau pradingsta Juodgiriuose, ir ne pėsčias, o raitas. Danuta-Hadasa nuščiuvo, pirmąkart pamačiusi Jokūbą tvirtai kaip kareivis sėdintį balne, net tūptelėjo iš nuostabos – gal pasirodė? Atsitokėjusi suprato, kad šitą ristūną žvilgančiomis strėnomis ir vešliais kaip kadagio krūmas karčiais jam paskolino Eliševa.

– Kas per arklys? – tarsi nejučiom pasiteiravo Danuta-Hadasa, nusitverdama galimybės pradėti kalbą su Jokūbu apie tai, kas jai labiausiai rūpėjo – apie jo ateities planus.